

पानपतचा रणसंग्राम !

पोवाडा : ४ :

किती पिचवेल माणीक मोती । पानपतावरती । त्यांची नाही गणती ।
कष्टली धरती । केला संहार ॥ दीडल्याख फुटली बांगडी । घोरोघर चालली
रडारडी । जसे झाले युद्ध द्वापारीं । कौरवकुळीं । तसा कुरुक्षेत्रिं माजला
कळिकाळ । पोवाडा पांडुरंग गाणार ॥ ४० ॥

चौक १ ला

निजामाची करुनि धुळदाण कीर्ती मिळवून । मराठ्यांच्या ढाला
पटदूरला आल्या वेगानं । कीर्तीच्या झडती नौवती करती गुणगान ।
आनंद भरला त्रिभुवनीं । विजयश्री आले घेवुनी । गुढ्या तोरणें चढलीं
घरोघरीं । बाघें परोपरी । झडती आवडीनं ॥ जी ॥ भरविल्या मोठा
दरवार । जमले सरदार । लहान आणि थोर । जागजागीं बसले आपल्या
जाऊन । जसं शोभलं रम्य तारांगण । मधें चंद्र विश्वास छान । तेजानं
भरलं त्रिभुवन । गेले वैरी सारे थरारून । हाय खाऊन ॥ स्वराज्याचा
वृक्ष बहरला । पुष्पभार आला । वास दरवळला । छायेखालीं गायमाता
बैसली । मुठीं तिच्या भीति ना उरीं । की मानेवर येईल सुरी । विश्वास
भरला अंतरीं । शिवाजीचा हेतु साधला । वाटलं लोकांला । हायसं
अंतरीं ॥ चाल ॥ नाचती कलावंतिणी । रंगून ॥ उडवती रंग दरबारीं ।
रंगून ॥ तनानाना गाती गाणारे । रंगून ॥ सलकडी मोल्यांच्या माळा ।
दिल्या सर्वांला । पागोटें शेल्या । झाले आनंदी शिपाई सरदार । कित्ये-
कांना दिले रत्नांचे हार । जणु काय कुबेराचा दरबार ॥ दैत्यांचा मोड
करून । मोठ्या हर्षानं । दंग होऊन । वसले जसे देव सिंधुच्या तीरीं ।

किंवा रावणाचा नाश करून । जमले कपिगण । सारे पटदुरीं ॥ चाला ।
जयनाद असा चालला । पर अघटित दैवाची लीला । जासूद एक
त्या जागीं हळु हळु आला ॥ अन् पत्र दिलं नानासाहेबाला । लखो-
ठ्यांततं पत्र काढून वाचूं लागला ॥ तो काळवणला त्याचा चेहरा ।
पाण्यानं डोळा डबडबला । सरदार सारा बोलला । “ खावंद ! खबर
काय बोला ” । हुंदक्याचा आला उमाळा । तोंडावर दुःखाची कळा ।
पीळ पडला त्याच्या हृदयाला । नानासाहेब बोदं लागला ! । “ दत्ताजी
शिंदे ठार झाला ! । दत्ताजी लढाई करतांना होता घायाळ झाला ।
आणि होता जमिनीवर पडला । तंवा कुतुबशहा त्याच्याजवळ गेला ।
अन् पायानं लाथाडलं त्याला ! । मग मानेतं त्याच्या नीचानं सुरा
खुपसला ! ॥ आणि डोस्कं कापून घेऊन गेला । असा मृत्यु आला
सिंहाला । कुतऱ्यानं अपमान केला । होणार ते चुकेना दैवाला ! ”
॥ चाल ॥ मुखकमलं वाळून गेलीं । ती गेलीं । काळाची चक्रगति
फिरली ! ॥ सुखसरिता सुकुनी गेली । ती गेली । दुःखांची झड सुखं
झाली ॥ मौजेची चालली दिवाळी । दिवाळींत आली ही होळी ! ॥ १ ॥

चौक २ रा

सूडाची भडकली ज्योत । जळत्या हृदयांत । ठिणग्या उधळीत ।
पेटवीत चालली शूर हृदयास । रात्रंदिन लागला सूडाचा ध्यास । ‘सूड’
‘सूड’ चैन देईना चित्तास ॥ उदगीरला तलवारी भाळे । भारी रंगले । रक्त
फार प्याले । नव्हती पर भागली त्यांची हो तहान । तहान रक्ताची घाली
भैमान । भैमान घालती झाले बेभान ! ॥ सदाशिवराव सेनापति
वीर । मोठा झुंजार । लढवण्या थोर । विश्वासराव बाल पेशवे सुकुमार ।
सतरा वर्षांची उमर, नाही फार । चालले घेऊन मोठा दळभार !

॥ चाल ॥ षाण्णव कुळिचे क्षत्रिय जमले । दमार्जी गायकवाड चालले
 यशवंतराव पवारहि आले । सोनजी भापकर, हरि दामोदर, विठ्ठल
 शिवदेव, तुकोजी पवार, आप्पाजी जाधवराव चालले । आनंदराव
 पवार, ठानगे । शिंदे राणोजी, आणि शिवनेरे । गोविंदपंत, संताजी
 आटोळे । समशेरबहादर सामील झाले । इभ्रामखान गारदीहि चालले
 असे कैक रणवीर उसळले । एक लाख रणशूर तळपले ॥ चाल ॥ असा
 सेनासागर उत्तरेला चालला ॥ जरीपटका पुढं आणि भगवा झेंडा
 शोभला ॥ विश्वासराव सुकुमार चंद्र शोभला ॥ घोडदौड लाटा उस-
 ळती । तलवारी मासे तळपती । ढाल्य कासवासारख्या शोभती ।
 तोफा मगरी जबडे उघडती । तीरकमटे साप भासती । गर्जना करती
 नौबती । रणवीर रत्नं झळकती । गोळे काळकूट वाटती । असो, असा
 वीर चालला । बऱ्हाणपुरला झरझरा गेला । तिधनं गेला सारा आग्रवाला ।
 मग सरोजसिप्रानरवरावरनं चालला ॥ ग्वाल्हेर, ढवळपूर, मथुरा ।
 सरासरा चालून गेला । साडेचार महिन्यांनीं पोहचले भाऊ दिल्लीला ॥
 दिल्लीला मोर्चा लावला । अन् धडाक्यानं किछा सर केला । वर भगवा
 झेंडा फडकला । ऐटीनं डोळं लागला । पहिल्यान्दाच सदाशिवराव गेले
 असे दिल्लीला ॥ जसं धनं मिळावं लोभ्याला । अन्नाचं ताट मुकेल्याला ।
 थंडगार पाणी तहानेला । रामाची भेट भरताला । पाण्याचे थेंब चक्रो-
 राला । दृष्टीचा लाभ अंधळ्याला । तसा हर्ष झाला भाऊला । पण पैशाची
 टंचाई त्याला । पातशाच्या तस्ताकडं गेला । चांदीचं छत सदरेला ।
 तिकडं पाहून भाऊ बोलला । “ चला, फोडा, छत चांदीचं पुरेल
 गरजेला ” ॥ तंवा सुरजमल जाट बोलला । “ भाऊसाहेब ? ऐका
 शब्दाला ! पातशाही तस्ताची जागा मर्यादेची आहे ! इतिहास पांच
 शतकांचा यांत राहिला । आम्ही पूर्वापार नोकर पातशाहीचे । आम्हां
 देखत तरी करूं नका असल्या गोष्टीला । आणि आज जर आपण असला

प्रकार केला । तर दुखवाळ कैक लोकांला ” । भाऊसाहेब बोलला मग
 त्याला । “ इथं पांचशें वर्सांचा इतिहास राहिला म्हणूनच फोडतो
 आज याला ” । असं म्हणून त्यानं छतावर घांव मारला ! ॥ पण
 घावानं कितीक हृदयांचा तुकाडा काढला ! ॥ सोन्याचा हरण कधिं
 सांगा कुणी पाहिला ॥ पण श्रीराम मोहून गेला ! । होणार ते चुकेना
 दैवाला ॥ २ ॥

चौक ३ रा

नदीपार होता अबदाली फौज घेऊन । त्यानं ऐकली दिल्लीची दशा
 (वार्ता) गेला खवळून । पर यमुनानदी मधें चालली दुथडी भरून ।
 मंत्रानं साप भारावा । किंवा पिंजऱ्यांत सिंह कौडावा । अबदाली तसा
 तडफडला । झाला बेभान ! ॥ चाल ॥ दिल्लीचा किछा मजबूत । गेला
 मराठ्यांच्या हातांत ॥ राजधानी घेतली कबजांत । शत्रूवर केली हो
 मात ॥ मराठ्यांचे घोडे दिल्लींत । मिरवीत डौलानं जात ॥ फडफडे
 झेंडा गगनांत । आशेचा वाग फुलवीत ॥ चाल ॥ दिल्लीचा बंदोबस्त
 केला । दुराणीशीं सामना देण्याला । त्यांनीं होता सरंजाम केला । पण
 अबदाली नदीपार राहिला । तंवा भाऊसाहेब बोलले सर्वांला । “ सध्य
 जावं कुंजपुण्याला । तिथं कुतुबशाहा तळ देऊन बसला । महंमदखान
 कत्तलवाज आहे त्याच्या मदतीला ॥ पंधरा हजार फौज दिमतीला ।
 आधीं त्यांचा करूं या चोळगोळा । आतां दिल्लीचा लोभ कशाळा ? ” ।
 तंवा सुरजमल जाट बोलला । “ भाऊसाहेब ! ब्रेत ठीक झाला । पण ऐकावं
 माझ्या बोलाला । पुन्हां तस्तावर चढवा छताला । दिल्लीची वजिरी
 घावी गाजुदीनाला ॥ अशानं काहीं मनं मिळतील आपणांला ॥ आणि
 जरी गेला कुंजपुण्याला । तरी सोडूं नका दिल्लीचा किछा । काहीं फौज

ठेवा दिल्लीला । पुरवीन रसद तुम्हांला ” । भाऊनं जुमानलं नाहीं त्याला । आणि दिल्लीचा ताबा सोडून चालला त्या वेळा ! ॥ **होणार तें चुकेना देवाला** । असो, त्यांनीं गांठलं कुंजपुण्याला । तो कुतुबशाहा आला लढाईला ॥ चाल ॥ खणाखणी झाली घनघोर । बाणांचा केला बहुमार ! ॥ तोफांचे गोळे भरपूर । कितिकांना केलं रणीं ठार ! ॥ धडा धडा धडकती वीर । गर्जना करती ‘हर, हर’ ॥ कचाकचा कांपती शीर । खळखळली रक्ताची धार ॥ चाल ॥ घनघोर संग्राम झाला । मराठ्यांनीं एकच धौशा केला । चोहोंकडून जोराचा हल्ला । लांडगेतोड झाली त्या वेळा । यवनांची केली धुळदाण धुव्वा उडवला ! ॥ दमाजीनं धरलं कुतुबशाहा । (यानंच मारलं होतं दत्ताजी शिवाला) । अन् भाऊकडं धाडलं हत्तीवरनं त्यानं हो त्याला ॥ पण भाऊनं पाहिलं जंवा त्याला । तंवा रागानं भाऊ भडकला । रोमांच अंगावर चढला । अन् भाऊ बोलला, “एवढ्या प्रतिष्ठेनं कशाला पाठवलं या नीचाला ? । हत्तीवरनं द्या लोटून त्याला ” । कुतुबशाहानं ऐकलं शब्दाला । हत्तीवरनं उडी टाकून आला । पुढं काय प्रकार झाला । तो सांगीन पुढच्या चौकाला ॥ ३ ॥

चौक ४ था

उडी टाकली हत्तीच्यावरनं । कुतुबशाहानं । घातलं बांधून । साखळ-दंडानीं तेव्हां त्याला । भाऊपुढं आणून हजर केला । भाऊनं दांत ओठ चावला ! ॥ चाल ॥ भाऊसाहेब बोल्ले मग त्याला । “बोल ! काय बोलायचं आहे का तुला ? ” । तंवा कुतुबशाहानं विचार केला । “आतां जिवें मारणार भाऊ खास मला । मग लाचारपणा कशाला ? ” । मग बोलला भाऊसाहेबाला । “तुमच्या मनांत काय आहे बोल । जर असेल

मनांत, तर तुमचा आणि अबदालीचा करून देतो सल्ला ॥ नाहीतर घ्या पन्नास लाख रुपये आणि आज मुक्त करा मला । तेंही नको असेल तुम्हांला । आणि असेल हिंमत तर आजपासून पंधरा दिवसांत पुन्हां येतो लढाईला । तेव्हां मरायची तयारी तुम्ही करा ” ॥ चाल ॥ हे त्याचे शब्द ऐकून । भाऊसाहेब गेले खवळून ॥ दांत ओठ चावले जोरानं । डोळे इंगळासारखे करून ॥ रागानं झाले बेभान । आणि बोल्ले त्याला गर्जन ॥ “नीच्या, कुतरड्या ! दत्ताजीला लाथाडणारा तूच ना ? अन् तूच ना त्याचा शिरच्छेद केलास ? आतां तसंच मारलं पाहिजे तुला ” । तंवा कुतुबशाहा बोलला । “होय, होय, मीच दत्ताजीला कचाकचा तुडवला । त्याच्या डोळ्यांत फेकलं मातीला । तें मुंडकं लावलं भाल्याच्या टोकाला । आणि शाहाजणे वाजवीत हाच कुतुबशाहा गेला ॥ तुमची सुद्धां हीच गत करायला । मागं पुढं पाहणार नाहीं, बोला ” ॥ भाऊसाहेब बेफाम झाला । अन् बोल्ला, - “फरफटत न्यारे ढालेखालीं याला । आणि सद्कन् उडवा मुंडक्याला ” । ढालेखालीं नेलं मग त्याला । पाणी प्यायचं होतं एकदां त्याला । पण दया येणार कोणाला ? ॥ चाल ॥ तलवार मानेवर आली । देहाचीं खांडोळां पडलीं ॥ जी ॥ मूठमाती कोणी नाहीं दिधली । गिधाडांची गम्मत झाली ॥ चाल ॥ असो ! ऐका पुढच्या गोष्टीला ॥ चाल ॥ कुंजपुरा हाताला आला । आनंद झाला । होळकर आणि शिंदे बोल्ले भाऊला । श्रीकृष्ण सहाय तुम्हांला । म्हणून विजय आला हाताला । आतां जावं परत दिल्लीला । वाटतं आम्हांला ” ! ॥ पण भाऊसाहेब होते विजयाच्या मोठ्या धुंदीत । काना डोळा केल्या त्यांनीं ऐकली नाहीं मसळत । तिथं खणल्या लावून राहिले कुंजपुण्यांत ! ॥ **होणार तें चुकेना देवाला** । पुढचा सारा प्रकार सांगीन पुढच्या चौकाला ॥ ४ ॥

चौक ५ वा

कुंजपुरा घेतल्या भाऊनं । एका धडक्यानं । तोफा डागून । कुतुबशाहा सेमदखान झाले ठार । गनिमानं कांपले सात हजार । बातमी ही गेली यमुनेच्या पार ! ॥ अबदाली रोहिला नजीबखान । बातमी ऐकून । गेले धादरून । झाले पर दोषे रागानं लाल । मनगटं चावलीं झाले वेताल । जीवावर झाले दोषे उदार ॥ चाल ॥ रातेरात करुनी मसलत केल्या नगारा ॥ साठ कोस भूमि रात्रीत चालून गेला ॥ गेला पानपत कर्णोल्याला । (तिथं) होता गचक्या उतार यमुनेला । तिथं यमुना नदी उतरायचा वेत त्यांनीं केल्या ॥ हस्तनाल्या पुढं चालल्या । मागोमाग होता सुतरनाला । वाणांच्या कैच्या वाजुल्या । मागं फौजेचा लोंढा चालल्या । तोफखाना नदीपार नेला । अबदाली ओलांडून नदी एकाएकी आल्या ॥ चाल ॥ विपरीत बातमी ऐकून । भाऊसाहेव गेले हादरून ! ॥ यमुनेला पूर पाहून । निश्चित होते सारेजण ॥ अकस्मात आलं पण विघ्न । दिल्या मार्ग त्याला यमुनेनं ॥ चाल ॥ तंवा भाऊसाहेव वोलले सर्वांला । “ इथं राहून घात जीवाला । चल्या जावं जल्दी दिल्लीला ” ॥ तोच सल्ला मागं होता दिला । पण तंवा मानलं नाही त्याला । **होणार तें चुकेना दैवाला** । कुंजपुरा सोडून सारे चालले दिल्लीला ॥ पण आतां पोचणार कसे बोला ? । अबदाली रस्ता रोखून मधोमध वसल्या ॥ इकडं दिल्लीही नाहीं-अन् तिकडं कुंजपुरा सुटल्या । पानपतीं तळ त्यांनीं दिला । खंदक खणल्या भोंवताला । तोफखाना चारी वाजुल्या । मराठ्यांचा आधार तुटल्या । अबदाली टावणी टाकून समोरच वसल्या ॥ चोहोकडनं वेढलं मराठ्यांला । तंवा हळुहळु दाणा गोटा सरल्या । खजिन्यांतल्या पैसा पार सरल्या । उपासमार झाली सैन्याला । असा जेव्हां प्राणावर प्रसंग वेतल्या । तंवा विश्वासरानं पत्र लिहिलं वापल्या (नानासाहेवाला) ॥ “ कीं गिलच्यांचा पेच भारी

पडल्या । भाऊसाहेव अभिमानी पुरुष-गारद होतील पण लिहिणार नाहीत तुम्हांला । अशा आणीवाणीच्या वेळेल्या । जर पन्नास हजार फौज मदतीला । अन् एक कोट रुपये खर्चाल्या । पाठवाल तरच दर्शन होईल आमचं तुम्हांला । नाहीतर हेंच शेवटचं पत्र । भाऊ मोहरा इरेल्या पडल्या ” । विश्वासरानं लिहिले पत्र वडिलाला ॥ जनकोजी शिंद्यांचा सल्ला । ही गोष्ट कळली भाऊला । तंवा रागानं वेमान झाल्या । विश्वास आणि जनकोजीला । एकांती भाऊ वोलल्या । “ **विश्वास !** पत्र धाडलं कशाळा ? । जर जगायचं असेल तुम्हांला । तर पोहोचवतो तुम्हांला दोघांला ” । तंवा विश्वासरानं वोलल्या । “ काका ! अशा आणीवाणीच्या वेळेल्या । लिहूं नये आपल्या माणसाल्या । तर काय लिहावं दुराणीला । वाकी जर नसेल आवडत तुम्हांला । तर आजपासून काहीं लिहिणार नाहीं कुणाला ” । **होणार तें चुकेना दैवाला ॥ ५ ॥**

चौक ६ वा

एके दिवशीं गोविंदपंताला । भाऊ वोलल्या । “ बाहेर तुम्हीं चला । अन्नावीण झाले कासावीस प्राण । अर्धपोटी सैन्य झालं हैराण । पैशाचा पडल्या भारी हो ताण ” ॥ गोविंदपंत (बुंदेले) बुंदेलखंडाला । खजीना आणण्याला । लगवगीनं गेला । वीस लाख रुपये घेऊन फिरल्या । अबदालीनं मधे रोखलं त्याला । येण्याचा रस्ता बंद केला ! ॥ दुराणीची रसद तोडण्याला । गोविंदपंत गेला । यमुनेपार झाल्या । अंतर्वेदीत जाऊन राहिल्या । राहिल्या पर गाफील कामाल्या । चुकीनं कार्यवात झाल्या ॥ चाल ॥ पंताचा कावा दुराणीला सहज हो कळल्या ॥ पंधरा हजार फौज घेऊन नजीबखान रोहिला तिकडं चालल्या ॥ इकडं मराठ्यांचा तळ यमुनेच्या कांठीं होता पडल्या ॥ रात्रीचा काल होता झाल्या ।

आकाशीं चंद्र झळकला । चांदण्यांनीं खेल मांडला । वारा मंद मंद चालला । नजीबखान तिकडं चालला । मराठ्यांच्या फौजेजवळ आला । तंवा त्यानं प्रकार काय केला । होळकरी फौजेचे झेंडे दिले फौजला । अन् नजीबखान चालून आला । कोणी येतंय पाहून मराठा घोड्यावर चढला ॥ त्यानं दिल्या इशारा फौजला । कीं, दुस्मान अंगावर आला । तंवा गोविंदपंत बोलला । “छे ! कसचा येतो दुस्मान ! ते पहा होळकरी झेंडे ! नारोशंकर आलाय मदतीला ” । पण लवकरच भ्रम दूर झाला । यवनांचा घोडा चवताळून आला । तंवा सारा भ्रम दूर झाला । मराठे लागले पळायला । पण चौहोकडनं घेरलं हो त्याला । आणि कापलीं डोकीं अगणीत, कहर गुदरला ! ॥ एक गनिम (मराठा) नाहीं जिवंत सोडला । गोविंदपंत घोड्यावरनं पडला । रोहिल्यानं गांठलं तिथं त्याला । त्यानं मारलं पंताला । अन् त्यांचं डोस्कं कापून घेऊन गेला ॥ नजीबखान रोहिला आणि गोविंदपंत यांचा पूर्वी फार स्नेह झाला । त्याचा बदला नजीबखानानं मित्राला दिला ! ॥ असे ! रोहिल्यानं शीर दिलं अवदालीला । त्यानं तें नजर केलं सदाशिवरावाला । आणि वरोवर निरोप धाडला । “ तुम्हांसाठीं जागा पाहायला । पंतांना पाठवलंय स्वर्गाला । अन् तुम्हांला घेऊन जायला । पंत फार आतुर झाला । त्यानं आपलं शीर पाठवलंय तुमच्या भेटाला ” ॥ चाल ॥ बुंदेल्याचं शीर पाहून । भाऊसाहेब झाले बहु खिन्न ॥ डबडबले डोळे पाण्यानं । भाऊसाहेब भिजले ग्रामानं ॥ **होणार चुकवील कोण ?** । दुर्दैव आलं चालून ॥ ६ ॥

चौक ७ वा

आभाळ फाटलं चोहीकडे । दुःखाचे कडे । डोक्यापुढं खडे । भरला निराशेचा गर्द अंधार । अपेशानं पाठ पुरविली पार । तृणासम झाले सारे

सरदार ॥ ज्यांनीं चारली वैप्याला धूळ । लावलं ज्यांनीं खूळ । भीतिचं मूळ । त्यांचें आज तेज गेलें विलयास ! अपेशाचा वारा आला नशिवास । निराशेनं मारलं साऱ्या लोकांस ॥ चाल ॥ तंवा बळवंतराव मेहेंदले चालले समराला ॥ जातांना बोलले बायकोला । “ वये ! आज युद्धाचा मानस आम्ही केला । यश आलं तर येईन भेटिला । नाहीतर हाच योग शेवटचा झाला ” । लक्ष्मीबाई बोलली भताराला । “ ठीक आहे ! वेत उत्तम झाला । शंभर वर्सानं केव्हां तरी एकदां मरायचंच । त्यांत असा जर योग आला । तर फार उत्तम ! पण कर जोडून सांगतें तुम्हांला । तुम्हासंगं येऊं द्या मला ” । तंवा बळवंतराव बोलला । “ नेलं असतं तुम्हांला । पण या लाडक्या पोरानाची काय वाट ? । आप्पाराव बाळ अजून झाला ” । ती साधवी बोलली मग त्याला । “ जें दैवांत असेल तें होईल ! कोण कुणाच्या जन्माला पुरला ? ” ॥ चाल ॥ साध्वीला संगे घेऊन । बळवंतराव गेले चालून ॥ सारी फौज सिद्ध करून । खंदक चालले सोडून ॥ मग गिलचे भिडले घेऊन । खणाखणी झाली कडक्यानं ॥ चाल ॥ अग्नीचा वर्षाव झाला । गगनांत भरला धूरोळा । गिलच्यानं मार फार दिल्या । सोसवेना मराठी फौजला । अन् गोटाकडे पळ काढला । पाटलाग गिलच्यांनीं केला । अन् झाडून सारा कापून काढला ! । **बळवंतराव** बोलला आपणाला । “ कसं दाखवावं तोंड भाऊला ? । मरून जावं आज या वेळा ” । असं म्हणून तोंड फिरवून हल्ला चढविला । त्यांनीं मागं रेटलं गिलच्याला । पण इतक्यांत प्रकार काय झाला । एक गोळी भिडली काळीजाला । अन् घोड्यावरच प्राण निवून गेला ॥ चाल ॥ कोसळला खाली भूवरीं । तो वीर ॥ दुराणी आला त्या स्थळीं ॥ तो वीर ॥ दिल्या पाय वीराच्या उरीं । तो काळ ॥ नरड्याची घाटी कांपली । तो काळ ॥ चाल ॥ ही वार्ता कळली डेव्यांत लक्ष्मीबाईला ॥ काळजाचा चक्काचुर झाला ॥ कसं कुणी आवरावं तिला । राहवेना पाठीमागं तिला । भाऊच्या स्वाधीन केलं तिनं मुलगायाला ॥

तंवा बोलली माय वाळाल्या । “वाळ ! आतां सोडून जाते मी तुला ”
 कलिजा बोलल्या आईला । “आई ! कुठं जातीस सोडून ग मला !
 बाबा गेले सोडून आम्हांला । आतां तुमचा एक आधार जीवाला
 तोही जर तुम्ही तोडला तर आम्हीं कुठं जावं ? । अन्नपाणी मागावं
 कोणाला ? । कुरवाळिल कोण ग मला ? । रुसावं कोणावर बोला ? ”
 आई बोलली फिरून लेकराला ! नको रे वाळ ! मायाजाळांत गुंतव
 मला । सोड वाळा ! उशीर फार झाला । ईश्वर पाठीराखा तुला ”
 असं म्हणून काळजाचा तुकडा दूर तिनं केला ॥ घळघळा पाणी
 डोळ्याला ! । सती जायचा वेत तिनं केला । बळवंतरावाचा मुडदा
 आणवला । सती गेली साध्वी, धन्य धन्य जन्म जाहला ! ॥ **होणार**
तें चुकेना दैवाला ॥ ७ ॥

चौक ८ वा

दिनराज अस्ताला गेला रक्त होऊन ॥ मग चंद्र आला गगनांत
 अर्धा होऊन । गिलच्यांच्या भीतिनं जणू गेला हारपून । चांदण्या बघती
 पडद्यांत मंद होऊन ॥ चाल ॥ भेसूर शांतता झाली । कोल्ह्यांनी
 कोल्हेकुई केली ॥ रात्र ही घाबरून गेली । काळवख पांघरून वसली ॥
 डोळ्याला डोळा लागेना । झोप येईना । होती यातना । भाऊच्या चिंता
 जाळि हृदयास । मुंडकीं दोन दिसतीं त्याच्या डोळ्यास । मरणाची
 छाया पडली हो खास ॥ आरडती कोल्हीं भेसूर । त्या जागीं । किती
 कण्हति घायाळ वीर । ते जागीं ॥ चाल ॥ घालवली रात्र कशितरी ॥
 मृत्युच्या घरीं । कोपला हरी । पुन्हां दिन आला । आकाशी पुन्हां
 तेजानं सूर्य तळपला ॥ भेटले वीर भाऊला । बोलले मग त्याला ।
 “एकावं बोला । उपासमार पडली । अन्नपाण्यावीण प्राणाची छबी

मावळली ॥ चाल ॥ मग दोन हात करुनिया टाकुं देहाला ” ?
 ॥ चाल ॥ वीरांचं बोलणं ऐकून । वेत केला भाऊसाहेवानं ॥ चाल ॥
 लगेच युद्धाचा नगरा केला । शूर वीर तय्यार झाला । तोफखाना गर्जू
 लागला । स्वतः **भाऊसाहेब** हत्तीवर बसला । **विश्वासराव** अंबारीत
 चढला । वीर गेला आपापल्या जागेला । अबदाली फौज घेऊन चालून
 आला ॥ दोन्ही सैन्य भिडलीं एकमेकांला । गगनांत भरला धुरोळा ।
 दुराणीनं जोर फार केला । इतक्यांत प्रकार काय झाला । आकाशालं
 तारा बघा तुटला । एकाएकी गोळी लागून **विश्वासराव** पडला ॥
 वाणांनीं आधींच होता जेर झाला । तों गोळी भिडली छातीला ।
 अंबारीत खाली कोसळला ! । पायाखाली तुडवलं बाळाला । तंवा
 हलकल्लोळ झाला ! अभिमन्यु दुसरा वाटला । कवटीचा चक्काचूर
 झाला । दोन्ही डोळे फुटले त्या वेळा । किती माती लागली जिभेला ।
 अंगाचा झाला चोळागोळा ! । विश्वास वाळ संपला ! ॥ विश्वास
 विश्वाचा झाला । विश्वास त्याचा भाऊला । पण विश्वास सोडून
 गेला ॥ ८ ॥

चौक ९ वा

विश्वास लाडका वाळ । झाला रणीं ठार । वाळ सुकुमार । वातमी
 ही गेली हृदय भंगून । (पण) मोठ्या कथानं शोक आवरून ।
 भाऊसाहेब आणि जनकोजी । वीर तुकोजी । गिलच्यावर गेले थेट
 चालून ॥ ‘ हाणा, कापा, बघतां काय ? मारा ’ शब्द हे भाऊ बोलती
 खवळून । पण आली तोंडाला लाळ । आवाज ओढला हो खोल । पण
 सपासपा कांपती शबूला । धौशा घेतला । चालले धडकून ॥ चाल ॥
 पण गिलच्यांनीं मारा बहु केला । किती वीर पळुनिया गेला ॥ शे

पांचशें राहिले मदतीला । जनकोजी शिंदे ठार झाला । तंवा भाऊसाहेव
 गर्दीमध्ये घुसला । गिलच्यांनीं घेरलं भाऊला । पण भाऊचा पट्टा
 चालला । उडवलं कितीक मुंडक्याला । पण भाऊसाहेव भाऊगर्दीत
 ठार जाहला । खप्रास ग्रहण सूर्याला ! **होणार तें चुकेना दैवाला ॥**
 घनघोर असा संग्राम कुणी पाहिला ? ॥ कुरुक्षेत्रीं प्रकार हा झाला ।
 इथं एकट्या पांडवांनींच विजय होता मिळवला । पृथ्वीराज चव्हाण
 केवढा मोठा लढणारा ! । पण इथंच अपेश आलं त्याला । भाऊसाहेव
 इथंच पडला । दीड लाख वीरांनीं इथं प्राण बळि दिला । मराठ्यांच्या
 चढतीला धक्का धाडकन् बसला । पांडुरंग शाहीर गातो त्यांच्या
 कवनाला ॥ ९ ॥

